

ROSER SALICRÚ I LLUCH

**MANIFESTACIONS I EVOLUCIÓ DE LA RIVALITAT ENTRE
GÈNOVA I LA CORONA D'ARAGÓ A LA GRANADA DEL
SEGLE XV, UN REFLEX DE LES TRANSFORMACIONS
DE LA PENETRACIÓ MERCANTIL**

ABSTRACT

Among piratical incidents occurred between Genoese and Catalano-Aragonese people during the first half of the fifteenth century, we particularly notice those that took place in the Nasrid sultanate of Granada. Those incidents show an evolution in the authorities's attitude and behaviour towards them. In Granada, all piratical attacks were committed by Genoese, as Nasrid officials tolerated Genoese abuses and did not promote repairing them. But with the passage of time which corresponds with a larger Catalano-Aragonese commercial presence in Granada and with changes in Iberian political balance, Granada started to try to respect equity and to defend Catalano-Aragonese victims's rights. Therefore, manifestations of Catalano-Genoese clash could also reveal the internal transformations of the mercantile realities inside the sultanate.

LA RIVALITAT CATALANOGENOVESA¹ EN EL SEGLE XV COM A COARTADA EXPLICATIVA

Per bé que, òbviament, les relacions mantingudes entre els súbdits de la Corona d'Aragó i els de la República de Gènova al llarg de la Baixa Edat Mitjana no puguin

1. Encara que l'ús de 'catalans' i 'catalanogenovesa' pugui generar reticències, vull advertir que uso aquesta metonímia en la mateixa mesura que les fonts coetànies. Perquè encara que, òbviament, aquestes estiguin en disposició de distingir entre els diversos col·lectius de súbdits de la corona catalanoaragonesa i puguin adscriure els individus quan tracten de personatges concrets, quan fan referència a l'"enemic" o rival de Gènova a la Mediterrània en general no només acostumen a parlar quasi sense excepció i genèricament de 'catalans', sinó que fins i tot arriben a definir sovint com a

reduir-se, simplement, a la cadència d'un enfrontament plurisecular, els espasmes de la rivalitat entre les dues potències mediterrànies s'interposen en qualsevol aproximació als seus contactes i, si més no, dominen i han dominat, gairebé sense excepció, les aportacions historiogràfiques fetes tant des d'una com des de l'altra banda de la Mediterrània.

Aquesta rivalitat, gestada a la darrerria del segle XIII i sostinguda durant el XIV, manté la seva virulència tot al llarg del XV i condueix, almenys, fins a les portes de l'Edat Moderna².

Pel que fa al segle XV, del qual s'ha ocupat més la historiografia genovesa que no pas la catalanoaragonesa, l'enfrontament s'ha polaritzat, no sense un relatiu maniqueisme, a l'entorn de la figura d'Alfons el Magnànim. Hom ha sostingut que, si l'amenaça que més posà en perill la llibertat de navegació a la Mediterrània Occidental fou, en els segles XIV i XV, la competència política i econòmica que representà l'expansió de la Corona d'Aragó, a la primera meitat del Quatre-cents aquesta amenaça quedà concretada en Alfons el Magnànim, que identificà, *proprio in Genova e nella sua ostinata resistenza, il principale ostacolo da eliminare*. I que, per aquest motiu, *la guerra tra Genova ed Alfonso sarà una guerra senza quartiere, combattuta con ogni mezzo, nella quale i Genovesi percepiranno chiaramente essere in gioco l'esistenza stessa della Repubblica, e si concluderà soltanto quando la morte improvvisa del re, eliminando dalla scena uno dei due contendenti, muterà repentinamente il quadro generale, riaprendo le vie del mare di fronte alle navi genovesi*³. D'aquesta manera, hom ha pogut arribar a assegurar, fins i tot, que la notícia de la mort del Magnànim fou acollida, a Gènova, amb un alleujament àdhuc superior al que produí la de la mort, el 1481, de Mehmet II, perquè si el Gran Turc havia destruït l'imperi colonial genovès d'Orient Alfons el Magnànim havia intentat, en canvi, *con*

'catalans' persones mallorquines i, sobretot, valencianes (cf., per exemple, in *Valencia, partium Catalonie*, en les actes 309 i 329 de la filza dels anys 1439-1441 del notari genovès Antonio de Fazio [Archivio di Stato di Genova, Notai Antichi, 580], i vegeu també, en aquest sentit, la contraposició de catalans i genovesos que, el 1413, fa Yusuf III de Granada en el text corresponent a la nota 21). És per això que la historiografia genovesa ha fet molt sovint un ús omnicomprensiu del terme 'catalans', com podeu veure també en la cita de Geo Pistarino que reproduïm més avall.

2. Si volem defugir la precipitació i la incompletesa, no és aquí ni el lloc ni el moment de fer un balanç ni d'oferir un panorama dels in comptables estudis i investigacions sobre la matèria. Amb tot i amb això, sí que cal dir que, a desgrat de la nombrosíssima constel·lació d'aportacions, no només continuem encara estant mancats d'una obra monogràfica i/o sintètica de conjunt, sinó que, a més a més, fins i tot hi segueixen havent molts buits per omplir abans de poder establir el marc global de les relacions politicodiplomàtiques que, en major o menor mesura, condicionà o governà les hostilitats.

3. E. BASSO, *Genova: un impero sul mare*, Càller, CNR – Istituto sui Rapporti Italo-Iberici, 1994, pp. 13-14.

determinazione quasi ossessiva, destruir Gènova mateixa, i n'havia rebut, com a contrapartida, un odi de la mateixa intensitat⁴.

Certament, la punyent tensió fou latent fins al punt que, per exemple, tot just un any després de la signatura de la treva de 1455, Alfons el Magnànim adreçava al Comune genovès una carta amb expressions de rancor tan mal contingudes que no només acusava els genovesos de connivència amb els turcs, sinó que arribava a anomenar-los 'turcs italians'⁵; i també és cert que, per a la República de Gènova, les quatre dècades que es corresponen amb el regnat d'Alfons el Magnànim foren gairebé asfixiants. Però, tanmateix, no podem pas atribuir ni culpabilitzar exclusivament d'aquest ofegament el monarca catalanoaragonès i els seus súbdits. Perquè, a banda d'haver de fer front a la Corona d'Aragó, Gènova també hagué de suportar les faccions rivals lluitant a les seves entranyes, la caiguda en òrbita milanesa, l'avançada turca a l'Orient de la Mediterrània... Foren, per tant, dècades viscudes al ritme trepidant d'uns esdeveniments que anaren colpint indeturablement la crisi de la República, i que Geo Pistarino ha descrit de manera tan breu com incisiva i aguda:

Il Quattrocento si configura come una progressione accelerata di conflitti e di soste, in una situazione instabile tra pace e guerra, che non trova una via di sbocco. Il passaggio della Sicilia alla Corona aragonese nel 1412, i tentativi dell'Aragona in Corsica attraverso Vicentello d'Istria, tra i primi del secolo ed il 1434, e le non celate aspirazioni successive sull'isola, i presidi catalani a Lerici ed a Portovenere tra il 1426 ed il 1436-37, l'ingresso di Alfonso il Magnanimo a Napoli nel 1442, danno la sensazione d'una cerchia d'assedio, di un laccio che si viene stringendo inesorabilmente intorno a Genova. E in quest'ultima le fazioni senza sosta, la ricorrente instabilità di governo, le difficoltà delle finanze pubbliche, i ripetuti interventi francesi e milanesi, la ripresa di focolai di ribellione nel Dominio rivierasco, sono le manifestazioni più vistose di una crisi che di momento in momento parrebbe stia per porre fine ad una storia plurisecolare⁶.

Durant la primera meitat del segle XV, són molts i diversos, per tant, els problemes que *stringono come in una manovra a tenaglia* la República lligur⁷. Però és sobretot i només la rivalitat amb la Corona d'Aragó allò que actua com a coartada

4. *Ibidem*, pp. 260-261.

5. G. PISTARINO, *Genova e Barcellona: incontro e scontro di due civiltà*, en *Atti del I Congresso Storico Liguria – Catalogna*, Bordighera, Istituto Internazionale di Studi Liguri, 1974, pp. 118-122, comenta a bastament la carta.

6. *Ibidem*, p. 115.

7. G. OLGATI, *Classis contra regem Aragonum (Genova, 1453-1454). Organizzazione militare ed economica della spedizione navale contro Napoli*, Càller, CNR – Istituto Sui Rapporti Italo-Iberici, 1990, p. 13.

perfecta per justificar les pròpies dificultats. I, sota una aparent contradicció, Gènova s'aferra a aquesta coartada i se n'alimenta, com a via d'autoafirmació. Perquè, tot i ser una perillosa amenaça, portada fins a l'extrem durant la primera meitat del segle XV, aquesta l'hostilitat amb els 'catalans' esdevé també un dels motius per lluitar per la pròpia supervivència i una de les poques causes que tenen el poder de motivar, cohesionar i mobilitzar sense fissures tots els seus homes. Així podem interpretar, probablement, que, malgrat el seu quasi absolut silenci, les fonts genoveses justifiquin l'expedició naval contra Nàpols de 1453-1454 *come l'unica via rimasta alla Repubblica per riguadagnare una posizione di prestigio nel Mediterraneo*⁸.

LES RELACIONS AMB GRANADA COM A OBSERVATORI PRIVILEGIAT DE LA RIVALITAT

Bé que sigui lluny de la quasi-exclusivitat que se li havia arribat a atribuir, és ben sabut que Gènova va establir, al llarg de l'Edat Mitjana, estrets lligams i contactes mercantils particularment intensos amb el sultanat nassarita de Granada. I que, al marge del possible rol diferencial que les terres granadines poguessin jugar en els circuits comercials i en les estratègies mercantils de lligurs i de valencians, mallorquins i catalans, a l'interior del regne de Granada la principal concurrència que hi trobaren els genovesos fou la dels súbdits de la Corona d'Aragó⁹.

8. *Ibidem*.

9. Per a un estat de la qüestió sobre aquesta concurrència, vegeu R. SALICRÚ I LLUCH, *La presència comercial catalanoaragonesa al sultanat de Granada durant el regnat d'Alfons el Magnànim*, dins *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. Napoli, 1997*, Nàpols, Paparo Edizioni, 2000, vol. II, pp. 1173-1200, o *IDEM*, *The Catalano-Aragonese Commercial Presence in the Sultanate of Granada during the Reign of Alfonso the Magnanimous*, 'Journal of Medieval History' 27 (2001), pp. 289-312; *IDEM*, *La Corona de Aragón y Génova en la Granada del siglo XV*, dins M.T. FERRER I MALLOL, D. COULON (eds.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana. Actes del Séminaire/Seminari organitzat per la Casa de Velázquez (Madrid) i la Institució Milà i Fontanals (CSIC, Barcelona)*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals – CSIC, 1999, pp. 121-144; i *IDEM*, *La embajada de 1479 de Pietro Fieschi a Granada: nuevas sombras sobre la presencia genovesa en el sultanato nazarí en vísperas de la conquista castellana*, 'Atti della Accademia Ligure di Scienze e Lettere' [Gènova] LIV (1997), pp. 355-385. A hores d'ara, tanmateix, caldria afegir a la bibliografia allí esmentada sobre les activitats mercantils estrangeres a Granada almenys G. PETTI BALBI, *Le strategie mercantili di una grande casata genovese: Francesco Spinola tra Bruges e Malaga (1420-1456)*, 'Serta Antiqua et Mediaevalia' I (1997), pp. 379-393; A. FÁBREGAS GARCÍA, *Producción y comercio de azúcar en el Mediterráneo medieval. El ejemplo del Reino de Granada*, Granada, Universidad, 2000; i J.E. LÓPEZ DE COCA CASTAÑER, *La 'ratio fructe regni Granatè': datos conocidos y cuestiones por resolver*, dins *Rentas, producción y consumo en España en la Baja Edad Media. Sesiones de trabajo. Seminario de Historia Medieval*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2001, pp. 121-131.

Aquesta raó converteix Granada en un escenari privilegiat per observar la pugna i rivalitat mútua, en especial durant aquest segle XV al llarg del qual, com hem vist, el pols sembla decantar-se, en tots els fronts, a favor dels 'catalans'. Privilegiat, en primer lloc, perquè, coincidint, a Granada, a casa d'un tercer, els uns i els altres hi estan 'condemnats' a conviure o a topar-s'hi i, per tant, inevitablement, també a enfrontar-s'hi. Però privilegiat, igualment, perquè quan els espasmes d'aquesta rivalitat es manifesten en terres granadines o en relació amb autoritats o súbdits granadins que hi queden implicats ens ofereixen la possibilitat de penetrar o, si més no, d'aproximar-nos a l'entorn dels intercanvis i de la presència estrangera al sultanat nassarita, un entorn que, altrament, quan no hi ha incidents, és molt més difícil de percebre i registrar.

El tracte fiscal avantatjós del qual gaudien els genovesos a Granada en comparació amb els súbdits de la Corona d'Aragó, o els llaços aparentment més freqüents i el tracte quotidià que els genovesos mantenien amb els granadins per mitjà del nòlit de les seves embarcacions, potser ens faria esperar que, almenys a Granada, el resultat del pols de l'enfrontament catalanogenovès pogués ser favorable als homes de la República. I, certament, veurem que es pot dir que, d'entrada, a Granada, a diferència del que en principi succeïa a la resta de la Mediterrània, els genovesos hi tenien la batalla guanyada. Però constatarem també que, amb l'avenç de la centúria, s'acaba intuïnt una evolució, i que diversos indicis apunten, com a mínim, cap a una mitigació del fins aleshores inexorable biaix en profit dels genovesos, del greuge comparatiu que els mercaders de la Corona d'Aragó havien de suportar.

LA LLUITA PER L'EQUIPARACIÓ FISCAL I ELS MONOPOLIS COMERCIALS, MOSTRES D'UNA RIVALITAT INDIRECTA

Encara que, al llarg del segle XV, a Granada, l'enfrontament catalanogenovès cristal·litzi i s'expressi sobretot a través de les manifestacions pròpies de la rivalitat directa, és a dir, a través d'incidents piràtics, no podem pas menystenir la consideració d'una altra variable de l'enfrontament, expressió indirecta d'aquesta mateixa rivalitat en un terreny on no sembla pas que la Corona d'Aragó hagués guanyat mai la partida: el terreny fiscal granadí.

La lluita dels mercaders catalanoaragonesos per aconseguir l'equiparació fiscal amb els genovesos en el regne de Granada era una lluita amb arrels tan antigues com el mateix enfrontament directe entre 'catalans' i genovesos. I per bé que, com acabem de dir, tot indiqui que els mercaders lígurs sortiren sempre victoriosos d'aquesta lluita, ara sabem que, en tot cas, només vengueren parcialment, i que el seu triomf no fou tan aclaparador com sempre com s'havia pensat.

Perquè, encara que la tan volguda equiparació fiscal plena restés sempre, certament, com una assignatura pendent, ara sabem positivament que, a diferència del

que reflecteix la lletra escrita dels tractats conclosos entre Gènova i Granada, a la segona meitat del segle XV els genovesos arribaren a pagar un dret molt superior al que aquests textos estipulen, i un dret que, per tant, era molt més proper del que es creia a allò que pagaven els 'catalans': almenys entre 1460 i 1479, a desgrat del dret que preveia el tractat d'aquest primer any (un 6,5%), els genovesos es veieren constrets a satisfer un 4% addicional (és a dir, a pagar un 10,5% —o un 10% si no prenem en consideració el 0,5% de torsimanyia— en comptes del 6,5% prescrit), de manera que pagaren pràcticament el mateix 10% o dret que satisfeien, bé que unes dècades abans, els mercaders de la Corona d'Aragó¹⁰.

De la mateixa manera que en la qüestió fiscal, un altre dels àmbits d'expressió de la rivalitat indirecta entre genovesos i 'catalans' en terres granadines on semblava que els primers havien estat sempre per davant dels segons era el dels monopolis comercials. L'obtenció del monopoli d'exportació de la fruita seca granadina per part de la societat genovesa controlada pels Spinola, que està documentat entre el darrer quart del segle XIV i el tercer del XV¹¹, semblava paradigmàtic, i més perquè els estudis clàssics sobre el comerç exterior granadí havien considerat que la fruita seca, el sucre i la seda eren els tres productes estel·lars d'aquest comerç, cosa que permetia col·legir la transcendència d'aquell monopoli¹².

Tanmateix, ara sabem que, en el primer i segon quart del segle XV, alguns mercaders cristians valencians també havien aconseguit obtenir de la corona nassarita un monopoli d'exportació d'importància si més no equiparable al de la fruita seca, encara que, en aquest cas, només en tinguem referències puntuals (1417-1418) i, per tant, no puguem saber quina fou la durada de la concessió ni fins a quin punt fou transitòria: el monopoli d'exportació d'un producte tan significatiu per al comerç exterior del sultanat nassarita com la seda, tant crua com obrada; i que, a més a més, el 1426 també era a les seves mans el monopoli d'importació a Granada d'un altre producte tan fonamental en el comerç medieval com és la sal¹³.

10. Per a un desenvolupament més *in extenso* d'aquestes qüestions remeto a R. SALICRÚ, *La embajada de 1479...*, o bé a IDEM, *La Corona de Aragón...*, pp. 139-143, tot i que aquí d'una manera més succinta.

11. Però en uns termes que, com recorden els treballs més recents (cf. J.E. LÓPEZ DE COCA, *La 'ratio fructe...', passim*), seguim sense estar en condicions de poder concretar.

12. Em refereixo, òbviament, als treballs de J. HEERS, *Le royaume de Grenade et la politique marchande de Gênes en Occident (XVe. siècle)*, 'Le Moyen Age' LXIII (1957), pp. 87-121 (amb reedició a *Société et économie à Gênes (XIVe-XVe siècles)*, Londres, Variorum Reprints, 1979, VII), i F. MELIS, *Malaga nel sistema economico del XIV e XV secolo*, 'Economia e Storia' 3 (1956), fasc. I, pp. 19-59, fasc. II, pp. 139-163 (amb reedicions dins *Mercaderes italiani en España (Investigaciones sobre su correspondencia y su contabilidad)*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad, 1976, pp. 3-65, i dins *I mercanti italiani nell'Europa medievale e rinascimentale*, Prato, Le Monnier, 1990, pp. 213), centrats, cal no oblidar-ho, en fonts italianes i, per tant, en els interessos dels italians.

13. Per a l'anàlisi i contextualització d'aquests dos monopolis, remeto a R. SALICRÚ I LLUCH, *El sultanat de Granada i la Corona d'Aragó, 1410-1458*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals —CSIC/

ELS ACTES PIRÀTICS, MANIFESTACIÓ DE LA RIVALITAT DIRECTA

Lògicament, però, és sobretot a través de les accions piràtiques que es posa de manifest la rivalitat entre lígurs i catalanoaragonesos, en aquest cas de manera oberta i directa. I, en relació amb Granada i pel que fa als incidents piràtics, podem establir dues categoritzacions: els incidents catalanogenovesos o els casos d'interceptació de naus on queden implicats súbdits nassarites perquè viatgen o tenen carregades mercaderies a les embarcacions atacades o intervingudes, i els incidents esdevinguts, directament, en aigües granadines.

En el primer cas, l'espill de les queixes i de les reclamacions piràtiques ens permet observar quelcom ben sabut però, sovint, no prou suficientment explicitat: la quotidianitat i regularitat amb la qual els mercaders granadins empraven com a mitjà de transport les embarcacions cristianes per efectuar les seves operacions mercantils entre una i altra ribera de la Mediterrània, és a dir, per negociar amb el Nord d'Àfrica, i la quotidianitat i regularitat amb la qual els sultans i mercaders granadins les noliejaven per realitzar els seus tràfics. Quotidianitat i regularitat que només podem intuir, malauradament, a través del bon nombre d'incidents esdevinguts entre 'catalans' i genovesos i del bon nombre d'interceptacions de naus on, accidentalment, mercaders i passatgers granadins queden implicats, però que, precisament arran de l'elevada quantitat de mostres que ens dóna aquest atzar, són la millor mesura d'aquesta realitat.

En el segon cas, en canvi, els atacs esdevinguts directament en aigües granadines són sempre i sense excepció protagonitzats per genovesos contra embarcacions mallorquines o valencianes. En principi, cal pensar que, en aigües granadines, també devien produir-se atacs en sentit invers, és a dir, atacs a embarcacions genoveses per part d'embarcacions de pavelló catalanoaragonès. Però només podem dir que no n'ha quedat rastre ni a la documentació genovesa ni a la catalanoaragonesa, cosa que òbviament no significa pas que no se'n produïssin, però que sí que evidència que no dugueren ser tan significatius¹⁴.

Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, pp. 136-141, 159-160 i 205-206; IDEM, *La treva de 1418 amb Granada: la recuperació de la tradició catalanoaragonesa*, 'Anuario de Estudios Medievales' 27/2 (1997), pp. 1007-1009; i IDEM, *Joan Mercader: la intervenció del batlle general del regne de València en la política granadina d'Alfons el Magnànim*, 'Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval' 12 (1999), pp. 141-148. La documentació de referència ha estat publicada a IDEM, *Documents per a la història de Granada del regnat d'Alfons el Magnànim*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals – CSIC, 1999.

14. És altament il·lustratiu, en aquest sentit, que, d'entre les més de 125 reclamacions per actes de pirateria comesos per catalans que denuncia un memorial genovès de 1451, només una faci esment de mercaderies carregades a Granada, *in partibus Hermerie*, encara que la presa no hagués estat feta allí. És obvi, per tant, que les reclamacions per actes de pirateria permeten establir, de manera nítida i clara, una mena de geografia del protagonisme dels atacs (tal com ja va indicar, en referèn-

Si una acció piràtica acomplerta a mar oberta o en alta mar podia comptar amb un component de fortuïtat gens menyspreable, un atac a recer d'un port podia tenir, per contra, un estimable component de premeditació. Perquè, en principi, la considerable impunitat que regnava en les iniciatives preses en la 'terra de ningú' que era el mar no es pot fer extensiva a la suposada seguretat que oferia un port quan s'hi arribava i fondejava de manera pacífica i amigable, puix que, a més a més, hom hi quedava sota la protecció i jurisdicció de les autoritats de l'estat receptor¹⁵. Per tant, generalment pot pressuposar-se que qui duia a terme una acció ofensiva en aquestes condicions no només tenia la més o menys íntima convicció que podria acomplir-la amb unes mínimes garanties d'indemnitat, sinó també el més o menys íntim convenciment que la correlació de forces i el resultat li seria favorable, puix que altrament no s'hauria arriscat a actuar a l'interior d'una infraestructura portuària. I, gràcies a les seves bones relacions i a la seva presència d'entrada privilegiada al sultanat nassarita, l'escenari granadí era, en principi, favorable als genovesos, perquè, sotmesos a les autoritats o a l'arbitratge nassarita, els genovesos es consideraven, en principi, segurs del seu èxit, atès que, com podrem apreciar, no només es recolzaven en el *laisser faire* dels granadins, sinó també en la seva connivència i col·laboració, ja que la suposada mediació o arbitratge granadí es decantava quasi sense excepció en favor dels lígurs.

Sarraïns granadins i barbarescos en embarcacions genoveses

Les notícies que mostren la quotidianitat amb la qual els mercaders granadins noliejaven les embarcacions genoveses o les utilitzaven com a mitjà de transport solen quedar compreses geogràficament a l'àrea de la Mediterrània occidental compresa entre l'Estret de Gibraltar i les costes tunisenques o, dit altrament, en l'entorn que comprenia les rutes mercantils que unien el sultanat nassarita i Barbaria, que eren les que majorment freqüentaven els súbdits i mercaders nassarites. I com que, al llarg del segle XV, l'enfrontament i l'hostilitat catalanogenovesa foren sempre

cia al mateix memorial, M. del TREPPO, *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Nàpols, L'Arte Tipografica, 1972, pp. 493-498, o IDEM, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, 1976, pp. 403-405; vegeu igualment A. UNALI, *Assalti e depredamenti di imbarcazioni genovesi e aragonesi (1443-1451)*, 'Studi Storici' fasc. 188-192 [*Cultura e società nell'Italia medievale. Studi per Paolo Brezzi*] [Roma] (1988), pp. 825-845). Si els 'catalans' poden prendre la iniciativa arreu de la Mediterrània, i sobretot l'Occidental, no ho fan, en canvi, en l'entorn estrictament granadí, on són el lígurs els subjectes actius perquè són ells els que s'hi senten segurs de la seva superioritat i que hi actuen en conseqüència.

15. Per a un desenvolupament més ampli de totes aquestes consideracions, vegeu R. SALICRÚ I LLUCH, *La frontera marítima en el Mediterráneo bajomedieval*, dins *Convivencia, defensa y comunicación en la frontera. III Estudios de Frontera*, Jaén, Diputación Provincial, 2000, pp. 681-709.

latents, no cal dir que, encara que els incidents piràtics es concentrin majorment en períodes de guerra oberta i que sovint les reclamacions es corresponguin amb violacions de treves, es produïren al marge de l'estat diplomàtic de les relacions.

D'entre els habituals atacs piràtics que es produïren a desgrat de la pau oficial entre Gènova i la Corona d'Aragó que transcorre entre la treva de 1413 i la de 1417¹⁶, el que alçà més polseguera, tant a causa de les implicacions granadines i de les enèrgiques protestes del sultà nassarita, Yusuf III, com per les del mateix Comune genovès, fou, sens dubte, el que protagonitzà el noble Rodrigo de Luna, capità de l'armada papal, que atacà i capturà la nau de Pietro da Voltaggio, noliejada pel rei de Granada, en aigües tunisenques, mentre hi havia també un tractat vigent amb Granada¹⁷.

Tant la carta original de l'informe que, el 16 de març de 1414, Pere Llobet, llicenciat en decrets i jutge de la cúria que havia rebut ordres de fer la inquisició, trameté a Ferran I per informar-lo de les seves investigacions¹⁸, com el seu trasllat en el procés, que afortunadament s'ha conservat¹⁹, ens permeten saber que l'embarcació lligur havia sortit de Saona amb acer, havia carregat coltells a Gènova, i havia anat a Gaeta, on havia venut quasi tots els coltells i acer. Des de Gaeta, on havia carregat oli i sofre, havia anat cap a Màlaga, on havia descarregat l'oli i el sofre i havia estat noliejada pel rei de Granada, Yusuf III, per dur forment de Tunis. Un cop a Tunis, el patró havia carregat de blat quasi tota la nau, però també oli, llana, cera i mantega, entre altres coses.

Els primers documents o notícies sobre l'atac que arribaren a la cort reial catalanoaragonesa no feien pas esment de la implicació granadina, ni tampoc la carta que el *doge* Giorgio Adorno i el Comune genovès trameteren a Ferran d'Antequera el 27 d'octubre de 1413, i que li fou lliurada el 5 de desembre, a Lleida. Ferran no s'assabentà que l'incident afectava també a Yusuf III fins que l'ambaixador nassarita Mayr aben Yaex no li presentà, també a Lleida, el 4 de desembre, una carta del sultà datada a Màlaga el 14 de novembre.

Tot i que l'original de la carta de Yusuf –redactada directament en castellà, tal com, en el segle XV, la cancelleria granadina feia sovint– no s'hagi conservat, en

16. Podeu veure una relació sumària d'aquests atacs a S. FOSSATI RAITERI, *La pace del 1417 tra la repubblica di Genova e il regno d'Aragona*, 'Saggi e Documenti' I (1978), p. 458, nota 9.

17. Per a una anàlisi del procés endegat, del seu curs i de les implicacions de l'acte de pirateria en relació amb la treva de 1413, vegeu S. FOSSATI RAITERI, *Il processo contro Rodrigo de Luna per l'atto di pirateria ai danni di una nave genovese nel 1414*, dins *Atti del I Congresso Storico Liguria...*, pp. 387-396. Pel que fa a la contextualització de l'incident i les seves repercussions en les relacions entre la Corona d'Aragó i Granada, R. SALICRÚ, *El sultanat...*

18. ACA, C., reg. 2399, ff. 106v-107r. 1414, febrer, 28. Saragossa, i ACA, C., CR Ferran I, núm. 1190. [1414], març, 16. Tortosa.

19. Parcialment transcrit per S. FOSSATI, *Il processo...*

tenim un trasllat en un quadern de quatre folis que duu la rúbrica *Processus ianuen-sis* i que també conté tant el trasllat de la carta enviada pel Comune com el de les missives que el monarca expedí sobre l'afer fins el 26 de desembre²⁰.

La carta de Yusuf III és interessant perquè dona la pròpia versió dels fets. Assegura que ell havia enviat com a missatger al rei de Tunis un seu alcaid, anomenat Mafod, acompanyat de molts servidors i criats i de *pieça de gente de moros, así mercaderes como de otras naciones*, en una carraca de genovesos *que nós mandamos allá sabiendo que habían los dichos genoveses paz con los cathalanes*²¹. Segons el nassarita, l'atac del noble aragonès s'havia produït quan l'alcaid Mafod ja havia tractat amb el rei de Tunis els afers que ell li havia encarregat i la nau ja estava carregada per tornar cap a Granada. La carraca fou combatuda i vençuda, i la *gente malfechora* la prengué, amb tots els que hi viatjaven i amb tots els havers i mercaderies que tenien el sultà nassarita com a destinatari. Tanmateix, allò que més indignava Yusuf III era que les galeres i fustes que protagonitzaren l'atac *eran del muy alto e noble exalçado nuestro muy caro e amado hermano e amigo el Papa*, cosa que no podia arribar-se a creure del tot (*tenemos en toda guissa que no podía seyer verdat que fuesen suyas*) perquè, segons afirmava el nassarita, Benet XIII mateix havia estat present a la signatura de la treva de 1413 entre Ferran d'Antequera i Granada: *bien sabía él [el papa Benet XIII], et era present quando se coffirmó, nuestra buena hermandad e amistança e tregua que vós [Ferran I] e nós [Yusuf III] afirmamos por terra e por mar*²². En conseqüència, Yusuf III demanava a Ferran d'Antequera que *ayades por bien de mandar saber quién eran estos malfechores que atal cosa se atrevieron fazer*, i que els fes fer justícia.

Si, amb anterioritat, les provisions reials sobre la presa només havien fet referència a la captura d'una nau genovesa i a les reclamacions del Comú de Gènova, des d'aquest moment ja incorporaren, també, les queixes i la implicació del rei de Granada. Només tres dies després que li hagués estat lliurada la carta de Yusuf III, el 7 de desembre de 1413, Ferran ja assegurava que havia rebut cartes tant del rei de Granada com de Gènova com, fins i tot, de mercaders súbdits seus que

20. ACA, C., Papers per Incorporar, caixa 40, sobre de 1413, sense foliar.

21. Sigui cert o no que Yusuf III tenia coneixement de la treva vigent entre 'catalans' i genovesos en el moment de noliejat l'embarcació, l'afirmació és una mostra clara que el monarca granadí tenia clarament assumida, si més no a nivell de vocabulari, la contraposició entre 'genovesos' i 'catalans', però també que tenia coneixement i consciència dels riscos inherents a l'ús de naus genoveses com a possible blanc preferent d'accions piràtiques 'catalanes'.

22. A banda que la carta de Yusuf no permeti dubtar de la presència de Benet XIII a la signatura de la treva de 1413, també sabem que, coetàniament, l'ambaixador nassarita que negocià el tractat havia anat a entrevistar-se amb el Pontífex, que li duia cartes de part de Yusuf III i que pretenia que un metge papal, Jeroni de Santa Fe, anés a trobar-lo a Granada –ignorem si per motius professionals o diplomàtics–. Per més detalls, vegeu R. SALICRÚ, *El sultanat...*, pp. 73-74.

vivien al regne de Granada –preocupats, segurament, per possibles represàlies–. I no fou fins aleshores, és a dir, fins que hagué rebut la carta de Yusuf III i que quedà clar que no es tractava d'un 'simple incident' amb genovesos, que es decidí finalment a escriure al Papa per demanar-li que permetés que Rodrigo de Luna li anés a donar la seva versió dels fets²³.

Encara que els súbdits de Ferran estiguessin lligats per un acord de pau tant a genovesos com a granadins, per arribar a condemnar l'acte de Rodrigo contra els genovesos per violació de treva i per arribar a reconèixer que calia reparar-los els danys hagué de fer-se un procés, que no s'inicià fins el març de 1414 i que no se sentencià fins a mitjan juny d'aquell any²⁴. En canvi, les ordres per a la restitució dels súbdits i mercaderies que hi havia a la nau i que pertanyien al rei de Granada o que hi havien estat carregades en nom seu o en nom de qualsevol vassall seu foren quasi immediates: el 9 de gener Ferran ja ordenava a Bartomeu Domènec, batlle de Tortosa, que ocupés tots aquells béns i persones i que els lliurés al missatger nassarita don Mayr aben Yaex perquè poguessin retornar immediatament amb ell, sans i estalvis, cap a Granada²⁵; el 22 de gener responia a Yusuf III que ja havia citat Rodrigo a declarar i segrestat els béns i persones presos, i que seguia procedint com calia per tal que, en observança de la treva comuna, es fes justícia²⁶; i, el 28 de febrer, tot aprofitant que li anunciava la tramesa de Diego Fernández de Córdoba com a ambaixador per negociar la pròrroga de la treva, li demanava també que li donés creença sobre tot el que havia tractat amb Mayr i que, puix que Mayr estava 'tan ben informat sobre el blat que fou pres a la nau dels genovesos', l'hi tornés a enviar per cloure l'afer, tot anunciant-li que, en breu, es faria plena justícia²⁷.

23. ACA, C., reg. 2364, f. 170r i f. 170r-v. 1413, desembre, 7. Lleida. Anteriorment, l'infant Alfons ja havia escrit al Papa però només per demanar-li que Rodrigo no maltractés el patró genovès, que tenia pres en poder seu, per evitar que això ocasionés problemes a la treva, però en cap cas culpabilitzant Rodrigo, ni pretenent que hagués de donar explicacions ni de presentar la seva versió dels fets, ni que hagués d'alliberar els presos ni fer cap mena de restitució (ACA, C., reg. 2451, f. 22v. 1413, novembre, 15. Barcelona); el rei Ferran també s'havia adreçat a Benet XIII, però únicament per demanar-li que consentís que Rodrigo li lliurés la tripulació de l'embarcació genovesa (ACA, C., reg. 2382, f. 151r. 1413, novembre, 27. Lleida).

24. Cf. S. FOSSATI, *Il processo...*, pp. 391-392.

25. ACA, C., reg. 2366, f. 186r. 1414, gener, 9. Lleida; ed. M. ARRIBAS PALAU, *Dos reclamaciones de Yusuf III de Granada a Fernando I de Aragón por incumplimiento de treguas*, 'Tamuda' IV (1956), doc. 5.

26. ACA, C., reg. 2404, f. 4r. 1414, febrer, 22. Saragossa; ed. M. ARRIBAS, *Dos reclamaciones...*, doc. 6 (que, per error, diu reg. 2424).

27. ACA, C., reg. 2404, f. 94r-v. 1414, febrer, 28. Saragossa; ed. M. ARRIBAS PALAU, *Las treguas entre Castilla y Granada firmadas por Fernando I de Aragón*, Tetuan, Centro de Estudios Marroquíes – Editora Marroquí, 1956, doc. 14.

Queda ben palès, per tant, que a l'entorn d'aquesta acció piràtica Ferran d'Antequera prengué una actitud ben diversa respecte a Gènova i respecte a Granada. Pel que fa a Gènova, a desgrat del coneixement de causa que en tenia per les queixes immediates del Comune, es comportà amb completa parsimònia i sense demostrar cap voluntat de resolució, ans al contrari. En canvi, pel que fa al sultanat nassarita, la reacció i mobilització foren immediates²⁸, bé que cal dir que no pas del tot desinteressades; perquè, sens dubte, les presses de Ferran per llimar l'incident amb el rei de Granada no són pas del tot destriables de la voluntat d'evitar que la pròrroga de la treva que s'estava negociant amb el sultanat en sortís perjudicada.

Molt a la darrereria de 1417, durant la treva entre Gènova i la Corona d'Aragó que s'encavalcà amb la de 1413 però en un moment en el qual la Corona d'Aragó i Granada no en tenien cap de signada –bé que Alfons el Magnànim apel·lés, cada cop que li convenia, a la treva castellanogranadina de 1417-1419²⁹–, es produí a Menorca un altre incident, de caràcter ben diferent, que ens demostra fins a quin punt els genovesos podien arribar a comprometre's pels sarraïns granadins que transportaven o a qui noliejaven les embarcacions, i que també fa palès que, de vegades, es preservaven els acords de pau amb els genovesos.

A Maó hi havia arribat una nau genovesa, patronejada per Galeoto Galea, que, procedent d'Alcoll, on havia estat carregada per dos mercaders musulmans, havia de conduir a Màlaga sarraïns i mercaderies de sarraïns³⁰. Transportava més de quatre mil quarteres de forment, bona part de les quals pertanyien a un genovès que s'estava a Màlaga, de qui no sabem el nom, i, entre altres coses, pebre, cuirs, llana, mel, mantega, sèmola i dàtils. Un cop a Menorca, per protegir-les i evitar que, essent de sarraïns i no havent-hi tractats de pau signats ni amb Granada ni amb Barbaria, les

28. Amb tot i amb això, el juliol de 1415 Ferran encara procedia a restituir a un ambaixador de Yusuf III anomenat Abdalla un sarraí de la ciutat de Granada anomenat Mahomet Monferrig Almode que havia estat pres per Rodrigo de Luna (ACA, C., reg. 2415, f. 98r-v., reg. 2387, f. 143v i CR Ferran I, núm. 2716).

29. Vegeu-ho a R. SALICRÚ, *El sultanat...*, p. 129 i ss. ('El llegat patern i el recurs a la treva castellanogranadina de 1417-19'). Des de l'expiració, l'abril de 1417, del tractat de 1416, la Corona d'Aragó i Granada no tenien signada cap treva, però això tampoc no significa que es consideressin en estat de guerra oberta. En conseqüència, l'actitud de les autoritats catalanoaragoneses respecte a les preses de granadins fou oscil·lant. Perquè, encara que l'absència de treva no impliqués l'estat de guerra oberta, sí que podia legitimar, quan convenia, la presa de sarraïns i de béns de sarraïns granadins i barbarescos (puix que no hi havia, tampoc, cap tractat signat amb cap estat magribí), que, mentre no es produïen reclamacions de la part contrària, eren considerats de bona guerra. El febrer de 1418, tanmateix, Muhammad VIII manifestà a Alfons el Magnànim la seva voluntat de concertar un nou acord de pau, que fou negociat encara que, per diverses contingències, mai no arribà a entrar en vigor (cf. *ibidem*, pp. 145 i ss, i IDEM, *La treva de 1418...*).

30. Els textos parlen en tot moment de 'testes i mercaderies de moros', sense especificar d'on eren. Però sabem que els dos mercaders que havien carregat la nau a Alcoll eren 'Abrahim Abalantero e Alahatx Addehen' i, per referències posteriors, que el primer era granadí.

mercaderies fossin embargades, el patró volgué fer-les passar per seves. Però l'estratema fou descobert, la nau fou detinguda i calgué prendre informació per determinar quines de les mercaderies eren realment de genovesos i quines no, per poder-les declarar de bona guerra. Dos dels sarraïns que viatjaven a la nau, un d'ells anomenat Ali de Màlaga, per evitar ser capturats i d'acord amb el patró, es feren passar, de primer, per pilots de la nau, però finalment també foren descoberts³¹.

Uns anys després, a mitjan novembre de 1426, mentre era vigent una treva amb Milà que, estant Gènova sota domini milanès, en teoria també abastava la República lligur, però en un moment que la Corona d'Aragó tampoc no tenia cap tractat signat ni amb Tunis ni amb Granada, tot i que gaudís de bones relacions amb Muhammad IX l'Esquerrà³², la galera catalana de Joan d'Íxer capturà una nau de genovesos que resultà que transportava ambaixadors del rei de Tunis al de Granada³³. No en coneixem més detalls, però segurament el motiu que justificà la presa fou l'absència de treva amb els musulmans³⁴.

31. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, docs. 33, 35, 36 i 37, i ACA, C., reg. 2705, 60r. 1420, març, 4. Tortosa. La primera de les cartes descriu, amb tot detall, com fou detinguda l'embarcació. S'arrestà, de primer, la barca menor de la nau, mentre era a Maó per proveir de vitualles; després, la barca de panescalm; i, posteriorment, s'encerclà per terra i per mar la nau, que havia quedat sense barques, amb llaüts de pescar i amb les pròpies barques. Davant la negativa del patró de lliurar-se, el lloctinent de governador de l'illa de Menorca *convench una de les dites barques omplir de rames o bruscha per dar entenent al dit patró (...) que, si en continent no exequia mos manaments, li metria foch en la dita nau*. La confiscació del carregament de la nau donà grans beneficis a la cort reial, que com a mínim féu assignacions per valor de més de 7000 florins d'or d'Aragó sobre aquests ingressos (cf. ACA, C., reg. 2703, ff. 6v, 7r, 7r-v, 9v, 10r, 10v, 28v, 102v. 1418, abril-novembre).

32. Ens trobem en l'etapa que hem definit com la de 'La intensificació dels contactes (1424-1427)' en el marc el període, més ampli, d'establiment de les bases de col·laboració futura entre Muhammad IX de Granada i Alfons el Magnànim (cf. R. SALICRÚ, *El sultanat...*, pp. 191 i ss.).

33. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, doc. 140.

34. Que el transport de sarraïns de Barbaria podia ser l'excusa de la captura a desgrat del formal estat de pau amb Milà i Gènova podria quedar corroborat per un guiatge que, a la primeria de novembre d'aquell mateix any, el batlle de València havia concedit a un altre genovès, el patró Antonio de Pino, que volia anar a València amb la seva nau, carregada de blat i altres mercaderies, però que temia que els sarraïns barbarescos i granadins que hi viatjaven i les seves mercaderies li fossin intervinguts (*ibidem*, doc. 138). El gener d'aquell mateix any (abans, per tant, de la signatura de la treva de 1426 amb Milà i en un moment de clara tensió amb Gènova), Alfons el Magnànim guià i assegurà, durant seixanta dies, Stefano di Negro i Bonifacio Milano, genovesos, acompanyats de dos servidors, per tal que, procedents de Castella o de Granada, poguessin travessar sense problemes els seus regnes per anar cap a Gènova (*ibidem*, doc. 125). El febrer següent també guià altres genovesos: Girolamo di Fornario, patró d'una nau de 600 o 700 botes de càrrega que era al port de Cadis o de Sevilla i que des d'allí havia de navegar cap a Màlaga i posteriorment cap a Cartagena, València i Eivissa (*ibidem*, doc. 145); Carlo Italiano, que era a Mallorca i que havia d'anar primer a València i després a Gènova amb la seva nau de 500 a 600 botes (*ibidem*, doc. 145); i Tommaso Spinola, genovès resident al regne de Granada, perquè pogués entrar a terres catalanoaragoneses amb sis

Semblantment, l'octubre de 1431 arribà a Mallorca una nau genovesa patronejada per Luca della Rocca, procedent de Tunis i carregada de mercaderies de sarraïns tunisencs, que acabaren segrestades per ser *de moros de bona guerra enemichs* (...), *ço és, del reyalme de Túniç*. La nau es dirigia, inicialment, a Granada, per socórrer-hi els correligionaris, contra els quals Castella havia reprès la guerra oberta. Però abans d'arribar-hi s'havia topat amb l'estol castellà, que l'havia combatuda. Havia aconseguit escapar-ne, refugiar-se a Mers el-Kebir, descarregar-hi part de la càrrega i, després, de nit, aprofitant el bon vent, arribar fins a Mallorca, amb forment, ordi, mantega, espècies, fideus, sèmola i cuiram³⁵. Un cop allí, per protegir la càrrega i evitar que fos segrestada pel fet que era propietat de tunisencs, el patró havia demanat guiatge. Però aquesta actuació havia aixecat sospites, perquè, atesa la pau vigent amb el duc de Milà, el guiatge no li era necessari. Arran d'això della Rocca fou descobert i, aleshores, veient que si es quedava a Mallorca no podria vendre-hi la càrrega perquè li seria requisada, volgué fugir cap a València. Tanmateix, la nau feia tanta aigua que, finalment, els propis mariners es negaren a secundar-lo, i es veié obligat a fer mitja volta i a tornar cap a l'illa. Posteriorment, durant la informació que el lloctinent de governador féu rebre per determinar si les mercaderies eren o no de bona guerra, Luca della Rocca encara gosà assegurar, per protegir els sarraïns, de la mateixa manera que ho havia fet Galeoto Galea, que la càrrega era seva i de tres mercaders més que, com ell, l'havien comprada als tunisencs. Tot i amb això, les declaracions foren tan plenes de contradiccions que, finalment, totes les mercaderies van ser segrestades³⁶.

- *Actes piràtics en aigües granadines i evolució de l'arbitratge nassarita, baròmetre de la penetració mercantil*

En aigües granadines, els incidents que tenen els genovesos com a protagonistes ofensius i els 'catalans' com a blanc dels seus atacs es produïren, majoritàriament però no exclusiva, en moments d'hostilitat oberta entre la Corona d'Aragó i la República lígur.

homes a cavall, procedent de Granada o de Castella, i passar, després, cap a Gènova (*ibidem*, doc. 144); en aquests dos primers casos els guiatges tenen validesa d'un any i, en el darrer, és només de tres mesos.

35. La nau, de més de mil botes, havia partit de Tunis amb blat, ordi, mantega, greixa, espècies i, fonamentalment, genets i ballesters. A Mers el-Kebir hi havia deixat els sarraïns i gran part de les robes sotils.

36. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, doc. 251. Aquest incident és també glossat per M. RUZAFA GARCÍA, *Las relaciones de frontera entre Valencia y el Islam en el cuatrocientos*, dins *Convivencia, defensa...*, pp. 675-679.

Com ja hem indicat anteriorment, durant les primeres dècades del segle XV, a Granada, els genovesos hi actuaren, normalment, amb la tàcita i més o menys explícita indulgència de les autoritats granadines, quan no amb llur connivència i, àdhuc, col·laboració. Les reclamacions de justícia de les autoritats catalanoaragoneses gairebé mai no tingueren fruit, perquè la suposada mediació o arbitratge granadí es decantà generalment, si n'hi hagué, en favor dels genovesos. Com a màxim, hom es limità a ordenar l'alliberament dels mercaders capturats; a la llarga, hom podia acabar aconseguint la restitució de les embarcacions; però, la majoria de vegades, i quasi sense excepció en els casos dels quals tenim notícia, els genovesos no només es quedaren amb les mercaderies fruit de les preses piràtiques, sinó que les vengueren, impunement, en terres granadines, al mateix lloc on les havien arrabassades i, moltes vegades, fins i tot a les autoritats nassarites mateixes.

Tanmateix, a mesura que avança el segle comença a apreciar-se un canvi d'actitud, que tot sembla indicar que és vinculable tant a la fermesa assolida per la penetració comercial catalanoaragonesa a Granada com a la consecució d'estabilitat en les relacions politicodiplomàtiques entre la Corona d'Aragó i els successius sultans nassarites. A mesura que avança el segle XV, al regne nassarita els genovesos hi han de competir i fer front, cada cop més, amb l'empenta expansiva i penetració comercial valenciana, que a més a més va acompanyada d'una *entente* implícita anticastellana entre Granada i Alfons el Magnànim. Perquè, arran de la represa de les campanyes bèl·liques antigranadines castellanques durant el regnat de Joan II de Castella, Granada i la Corona d'Aragó convergeixen en una mena de front anticastellà que els converteix en virtuals aliats. Encara que aquesta quasi permanent entesa respongués més a la voluntat comuna d'oposar-se a Castella que no pas a una aliança real, el cert és que el Magnànim i els sultans granadins es donaren un suport mutu gairebé incondicional. Per tant, hom intentà defugir tota mena d'incidents que poguessin enterbolir la conjuminació d'interessos, de manera que no és pas casual que, mica en mica, les autoritats granadines anessin canviant les seves actituds envers les accions piràtiques genoveses i comencessin a fer justícia a mallorquins i valencians o, si més no, a desinclinat la balança en detriment de la quasi impunitat de què havien gaudit, fins aleshores, en aquelles terres, les actuacions dels mercaders genovesos i lligurs en general. No es tracta pas, doncs, lògicament, d'un canvi d'actitud desinteressat, perquè Granada té molt clar que si pot trobar un aliat i fins i tot arribar a pretendre ajut contra l'enemic castellà no pot sinó mirar cap a la Corona d'Aragó: Gènova és una potència (i mercantil, a més a més, no pas militar) que viu i roman territorialment massa allunyada del joc de forces ibèric.

El primer atac piràtic genovès comès en aigües granadines contra una embarcació catalanoaragonesa que hem documentat es produí a la darrerria de 1420, després que hagués expirat la treva de 1417 i que cap de les parts no hagués fet res per renovar-la, mentre havien reprès, arreu, els incidents; i, significativament, en paral·lel al setge de Bonifaci.

Una carta que el 15 de novembre de 1420 la reina Maria adreçà a Muhammad IX l'Esquerrà denuncia que uns genovesos havien pres, dins mateix del port de Màlaga, una nau carregada fonamentalment d'oli i d'altres mercaderies de mallorquins. Tot i que, prèviament, el cadí de la ciutat hagués assegurat tant la nau com els homes que hi viatjaven, el cadí no només havia fet la vista grossa a l'atac genovès, sinó que havia acceptat que els genovesos li lliuressin els presoners, i els tenia captius. A més de queixar-se'n al rei de Granada, a qui demanava que ordenés restituir la nau i alliberar els tripulants arrestats, Maria també escriví directament al cadí de Màlaga, recordant-li que havia estat ell qui havia assegurat la nau *en la manera que se acostumbra en exa terra* i que era *cosa razonable e devida que-l dito aseguramiento sea tenido e observado e el contrario sea cosa carregaça*. Per intentar donar més fermesa a la seva reclamació, la reina també demanà al batlle general del regne de València, Joan Mercader, que escrivís a Granada, confiant que la seva intervenció podria ser beneficiosa³⁷, i a un mercader valencià establert a Màlaga, Joan Martorell³⁸, que hi intercedís com pugués. Una carta que Alfons el Magnànim també dirigí, des del setge de Bonifaci, a Muhammad IX de Granada, ens permet saber que l'embarcació mallorquina era patronejada pel mallorquí Bartomeu Rovira i que el patró genovès que l'havia atacada mentre era a la platja o port de Màlaga guiada per l'alcaid del lloc³⁹ era Salvago Savignone ('Salvayre Savinyo'), i confirma que l'alcaid havia permès que el genovès vengués a Màlaga mateix totes les mercaderies preses i que havia acceptat que li oferís la nau⁴⁰.

Gairebé un parell d'anys després, l'agost de 1422, des de Gaeta, una altra carta del Magnànim al rei de Granada ens informa d'una acció genovesa aparentment recent però de característiques molt semblants i que fins i tot podria ser la mateixa, encara que ara es digui que l'embarcació fou atacada per dues embarcacions genoveses en lloc d'una, que no es parli de la captura de la tripulació, i que no es digui que el patró era mallorquí tot i anomenar-se, també, Bartomeu Rovira. En cas que l'acte piràtic fos encara el mateix, podríem confirmar que, per bé que haguessin ja transcorregut quasi dos anys des que fou comès, fins aleshores els mallorquins tot just haurien aconseguit recuperar la nau, però no pas les mercaderies ni cap com-

37. El batlle general del regne de València, Joan Mercader, era un bon coneixedor de la realitat del sultanat nassarita i, en els anys immediatament anteriors, durant el primer regnat de Muhammad VIII el Petit (1417-1419), havia tingut un paper destacat en la política granadina d'Alfons el Magnànim, de la que pràcticament havia portat les regnes; podeu veure-ho a R. SALICRÚ, *Joan Mercader...*

38. Sobre aquest mercader que, malgrat l'homonímia, no es correspon amb l'autor del *Tirant*, ni sembla estar-hi directament emparentat, vegeu R. SALICRÚ, *La presència...* o IDEM, *The Catalano-Aragonese...*

39. Mentre que les cartes de la reina Maria fan referència al cadí, la del rei Alfons fa esment de l'alcaid com a expedidor del guiatge.

40. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, docs. 69, 70, 71, 72 i 73.

pensació del seu valor. Segons aquesta carta, la nau patronejada per Bartomeu Rovira hauria estat carregada d'oli propietat del mercader Antoni o Anton Cirera i, mentre era al port de Màlaga assegurada per l'alcaid o governador del lloc, presa per dues naus genoveses. A requeriment d'Antoni, l'alcaid hauria acabat fent restituir la nau, però no només no s'haurien restituit les mercaderies sinó que, a més a més, els genovesos les haurien descarregat a Màlaga. Cirera també hauria perdut, en l'assalt, el preu de la venda de cent draps que havia fet a un mercader granadí abans de la presa⁴¹.

Encara que no es tracti, pròpiament, d'un acte de pirateria, a mitjan febrer de 1424 podem donar testimoni d'una altra actuació granadina completament parcial en favor d'un genovès i, en aquest cas, en contra d'un valencià, Daniel Barceló⁴². Davant del cadí de la ciutat de Granada s'hi havia vist una causa entre el mercader llombard Lorenzo Boccaccio i el súbdit de la Corona d'Aragó Joan Sogorb per unes dobles que el primer assegurava que havia encomanat al segon perquè les portés a Màlaga i les lliurés al genovès Francesco Ardimento. El cadí havia sentenciat en favor d'Ardimento i havia condemnat a Joan Sogorb a lliurar-li la quantitat de dobles d'or en qüestió, però, per obtenir-la i poder pagar al genovès, el que havia fet era intervenir robes i béns de Barceló, adduint que pertanyien a Joan⁴³.

Posteriorment, el juliol de 1425 sabem que, poc abans, tres naus de genovesos procedents de Flandes havien capturat, a les costes granadines, prop de Màlaga i després de combatre-la durant vuit dies, la nau d'Andreu Aparici (o d'Aparici Martí, segons un altre document), que era, probablement, barceloní. La notícia s'havia conegut a través de les cartes enviades pels mercaders valencians residents a Granada, que, sempre amatents a la seguretat dels seus semblants, havien advertit al consell de la ciutat de València que les naus genoveses, molt riques, havien fet escala a Màlaga, amb la presa, per carregar les pròpies mercaderies, i que, després, havien de continuar el seu recorregut cap a Gènova. El rei Alfons ordenà que s'intentessin encalçar les naus genoveses, però no pas en aigües granadines, ja que considerava que allí no hi podrien fer res, sinó quan ja fessin la via de Gènova. Tanmateix, els oficials reials desobeïren les seves instruccions i decidiren, pel seu compte, enviar quatre naus a la via de Màlaga, cosa que els comportà una forta reprimenda⁴⁴.

Les mostres de la confiança granadina envers els genovesos es posen, tot sovint, de manifest. La tardor de 1432, per exemple, Muhammad IX havia ordenat enviar i deixar en dipòsit a València, en poder d'un mercader genovès, 500 dobles d'or,

41. *Ibidem*, doc. 87.

42. Per més notícies sobre aquest mercader, taulatger reial del regne de València i guarda de la seca, vegeu R. SALICRÚ, *La presència...*, o IDEM, *The Catalano-Aragonese...*

43. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, doc. 93.

44. *Ibidem...*, docs. 116 i 117.

fins que Alfons el Magnànim determinés a qui calia lliurar-les. Tant el barceloní Gabriel Manresa com Joan Pérez asseguraven que eren ells els qui havien de cobrar-les, a Granada, com a import de cancel·lació d'un deute, en qualitat procuradors de Bernat Pérez, germà de Joan. Tot i que havia patronejat una nau de Mallorca, Bernat Pérez era un mercader valencià, i ens consta, certament, que, l'agost de 1431, havia enviat Gabriel Manresa a Granada amb poders per recuperar-hi deutes de diversos habitants del sultanat⁴⁵.

El 1437 tenim una altra mostra d'atac i presa d'una embarcació de la Corona d'Aragó en un port granadí per part de genovesos, en aquest cas amb clara participació de granadins. Es tracta, novament, d'una embarcació patronejada per un mallorquí, Joan Sales, on tant ell com el mercader també mallorquí Antoni Martí i altres mercaders i mariners illencs tenien mercaderies. La nau havia obtingut guiatge tant de l'alcaid de Marbella com del de Màlaga i, mentre era al port de Marbella, la nau genovesa anomenada Leona, on s'havien embarcat diversos granadins, la prengué per força, amb la tripulació i totes les mercaderies que transportava. Després de la captura, els malaguenys havien retingut presos tots els mercaders, mariners i persones que hi viatjaven. Però, al capdavant, com que havien estat detinguts sota guiatge, foren alliberats, amb la sola excepció dels mallorquins i dels habitants de Mallorca, que continuaren retinguts en represàlia per l'empresonament, a l'illa, de diversos mercaders granadins, entre ells el malagueny Cacim Balantero. Els granadins havien estat capturats per les naus armades del Principat perquè, violant les lleis de la Corona, transportaven més armes de les autoritzades o necessàries. En principi, el maig de 1437, la reina Maria havia donat ordres de retenir presos els mercaders granadins fins que no s'obtinguessin garanties que els mallorquins arrestats a Màlaga serien alliberats si és que, realment, havien estat retinguts per aquest motiu; però, un any més tard, ella mateixa havia acabat claudicant i havia manat que a Balantero, que ja havia estat alliberat, li fossin restituïts tots els seus béns, a desgrat del delictes que havia comès, per poder reclamar, a canvi, la llibertat dels disset mallorquins, de les seves mercaderies i de la nau que encara seguien presos a Màlaga⁴⁶.

El 1440, encara en plena guerra oberta entre la Corona d'Aragó i Gènova, es tornà a produir un altre atac genovès a una embarcació catalanoaragonesa en un port nassarita, en aquest cas el d'Almeria i contra una nau valenciana. Encara que el fet que es tracti d'un dels casos més greus que es produïren durant aquest període segurament influí en la seva resolució, en la forma d'aquesta ja hi percebem ple-

45. *Ibidem*, docs. 250, 275 i 280.

46. *Ibidem*, docs. 305, 306 i 319. El mercader malagueny Cacim Balantero o Brancero és el mercader granadí a hores d'ara més ben conegut dels que operen en contacte amb la Corona d'Aragó a la plenitud del segle XV.

nament, tanmateix, l'eco de les bones relacions que en aquelles dates governaven els contactes entre les autoritats catalanoaragoneses i Yusuf ibn Ahmad, l'infant d'Almeria, que aleshores governava la zona oriental del sultanat en nom del seu oncle Muhammad IX de Granada⁴⁷.

L'incident es produí el juliol de 1440, mentre el mercader de la ciutat de València Joan Berenguer era a Almeria, amb la seva nau ancorada a la platja o port de la ciutat i carregada de robes, mercaderies, diners, or i argent. El mercader havia rebut guiatge i seguretat de l'infant Yusuf contra qualsevol dany que poguessin fer-li a ell, a les mercaderies, a la nau o a la tripulació tant els genovesos com els vassalls granadins de l'infant. Per això, quan aparegueren al port dues embarcacions de genovesos i s'acostaren a la seva nau amb intenció de capturar-la, va fer-la acostar a terra, confiant en la seguretat del nassarita. Tot i amb això, els genovesos la combateren vigorosament. Aleshores, ell demanà socors als almeriencs, comptant que el protegirien a l'empara del guiatge. En efecte, l'infant d'Almeria envià diversos sarrains almeriencs a socórrer-lo, però, irònicament, amb un genovès que residia a Almeria al capdavant. I aquest, lògicament, en comptes de defensar el mercader valencià, digué als granadins, com si parlés de part de l'infant, que, en lloc de defensar la nau valenciana, havien d'ajudar les naus dels seus compatriotes. Com que digué que parlava de part de l'infant, els granadins el cregueren i ajudaren els lígurs a combatre els valencians, de manera que l'embarcació de Berenguer acabà essent capturada amb la col·laboració dels almeriencs i en violació de la fe i seguretat que l'infant Yusuf li havia donat. A la darrerria d'agost, després que el mercader valencià hagués exposat el cas al batlle general del regne de València, aquest va escriure l'infant d'Almeria per presentar-li la reclamació, indicant, com era habitual en aquests casos, que per l'obligació que havia contret amb el guiatge no només havia de fer-li restituir el valor de la nau i tots els béns i mercaderies que hi transportava, sinó que, a més a més, havia de fer castigar tots aquells que havien violat el seu guiatge.

Un any després, el 29 d'agost de 1441, l'infant d'Almeria ja havia fet els primers passos per reintegrar Joan Berenguer. Així ho havia notificat al batlle general del regne de València, i el mercader valencià era a punt de partir cap a Almeria perquè se li fes justícia. Yusuf havia dictat sentència contra els genovesos, i aquests no només havien estat condemnats a pagar a Joan Berenguer les pèrdues que li havien ocasionat i a restituir-li la nau, o el seu valor, com hem vist que acabava succeint en

47. Es tracta del futur Yusuf V de Granada, l'infant Coix de les cròniques castellanques, tal com vaig proposar a R. SALICRÚ I LLUCH, *Fou Yusuf V ibn Ahmad, rei de Granada, l'infant Coix de les cròniques castellanques?*, 'Anuario de Estudios Medievales' 24 (1994), pp. 807-830, hipòtesi que ha estat acceptada i que, actualment, es troba completament validada (vegeu-ho, per exemple, a *El reino nazarí de Granada (1232-1492)*, volum VIII-III de la nova edició de la *Historia de España Menéndez Pidal*, Madrid, Espasa Calpe, 2000, p. 244, o a M.Á. LADERO QUESADA, *Las guerras de Granada en el siglo XV*, Barcelona, Ariel, 2002, p. 30).

altres ocasions, sinó també tot el carregament que hi duia, és a dir, el valor de les mercaderies preses, i, fins i tot, les despeses que el valencià havia hagut de fer a causa de l'incident i *los intereses de hun any que ha que la dita nau fou presa*⁴⁸.

El juliol de 1453, en el moment de màxim deteriorament de les relacions entre Gènova i la Corona d'Aragó i mentre la República estava en plens preparatius de la seva fracassada armada contra Nàpols –tot i que, oficialment, hi hagués signada una treva entre les dues potències–⁴⁹, ens trobem amb un altre incident pel qual els oficials reials valencians fins i tot gosaren reclamar a Granada no només fent referència a la pau vigent entre la Corona d'Aragó i Granada, sinó, fins i tot, a la teòrica vigent entre Gènova i la Corona d'Aragó.

Una carta del batlle de València a l'infant d'Almeria, que aleshores era Muhammad el Xic⁵⁰, ens permet conèixer aquest nou incident comercial del qual foren víctima diversos mercaders de la ciutat de València, però en aquesta ocasió no només cristians, sinó *axí christians com moros, negociant e tenints factors en aqueix regne* [Granada]. Els esmentats mercaders havien noliejat una nau amb diverses mercaderies que havien de ser conduïdes a Orà i al regne de Granada. La nau era *surta devant lo loch de Orà, en la platja appellada Hazenhia*, per descarregar-hi les mercaderies que hi anaven destinades. I, quan es disposava a partir cap a Granada, carregada de mercaderies que havia de conduir al sultanat, fou presa per una embarcació genovesa patronejada per Domenico Dentuto però que havia estat noliejada per Muhammad IX de Granada i per alguns mercaders de Màlaga. En reclamar a l'infant d'Almeria la restitució de la nau i de les mercaderies, el batlle general del regne de València considerava que l'atac era doblement condemnable: per un costat, per raó de la pau –per més que aquesta fos virtual– que hi havia signada entre Alfons el Magnànim i el Comú de Gènova; per un altre, *e majorment*, perquè la nau

48. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, docs. 325 i 330, editats també, prèviament, per J. HINOJOSA MONTALVO, *Las relaciones entre los reinos de Valencia y Granada en la primera mitad del siglo XV*, dins *Estudios de Historia de Valencia*, València, Universitat, 1978, docs. 18 i 19. Més endavant, el desembre de 1443, documentem que al mercader valencià Bartomeu Martí se li devien, a Almeria, uns draps que li havien estat presos en una nau de Joan Berenguer, i que era a punt de partir cap allí amb la intenció de recuperar-ne l'import. Però no tenim manera de saber si aquesta presa encara era fruit del mateix atac. Sí que sabem, en canvi, que, un any més tard, a Joan Berenguer, que aleshores apareix com a resident a Almeria, uns castellans li havien capturat, prop de Cartagena, un altre bergantí seu; i que, després, tant el 1457 com el 1458, Joan Berenguer, com a escrivà de la galera de la ciutat de València, es tornava a dirigir a Granada per recuperar-hi deutes de la casa reial nassarita (cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, docs. 339, 346, 419, 420 i 424).

49. Vegeu-ho *in extenso* a G. OLGATI, *Classis...*

50. Que, en virtut de les modificacions assenyalades a la nota 47, es correspon amb el futur Muhammad X i no pas, com s'havia considerat fins ara, amb Muhammad XI de Granada.

de genovesos havia estat noliejada pel sultà i per vassalls granadins, amb qui Alfons també tenia signat un acord de pau, en aquest cas del tot efectiu⁵¹.

Un parell d'anys més tard i, ara sí, en estat real de pau entre Gènova i la Corona d'Aragó després que s'hagués signat el tractat de juny de 1455, sabem que un mercader de València, Ferran Eiximenis, anà a Granada per recuperar un deute que un genovès que residia a Almeria es negava a pagar-li, i que volia instar a comparèixer davant de la justícia reial o dels oficials de la ciutat d'Almeria. El sol fet que Eiximenis volgués conduir el genovès a un procés davant de les autoritats granadines és una mostra no únicament que estava convençut que tenia la raó de part seva, sinó, i sobretot, que, a més a més, confiava en l'equanimitat i bona disposició del sultà, que aleshores era Sad, i dels seus oficials, cosa que, segurament, hauria estat impensable només uns anys abans⁵².

Aquesta mateixa bona predisposició del sultà es pot confirmar el setembre de 1456, amb la darrera notícia del regnat d'Alfons el Magnànim que hem pogut documentar de la rivalitat entre genovesos i catalanoaragonesos a Granada amb implicació de les autoritats nassarites.

L'11 de setembre de 1456, la reina Maria agraïa a Sad les gestions que havia fet per aconseguir que uns genovesos restituïssin a diversos valencians una presa que havien fet al port d'Orà. Es tractava de la calavera patronejada per Miquel Turull, i hi havia estat presa quan era a punt de partir cap al port d'Almeria, on l'havien conduïda també els genovesos. El cert és que la mateixa reina reconeixia que, tan bon punt el sultà havia sabut que els genovesos havien arribat al port d'Almeria amb aquesta presa i sense que hi hagués hagut necessitat de fer cap reclamació, ja havia fet palesa la seva intenció no només de forçar-los a restituir la calavera als valencians, sinó també de fer-los reintegrar totes les mercaderies que transportava. Per això, el mercader de València Jaume de Vera, familiar de la reina, que havia estat capturat en la presa però que ja havia estat alliberat tot i que les seves mercaderies encara haguessin romàs a Granada, aleshores es dirigia cap al sultanat per recuperar-les. La reina, lògicament, es mostrava molt agraïda de l'actitud de Sad, i assegurava, en conseqüència, que, en endavant, i en justa correspondència, això els obligaria tant a ella com al rei Alfons a tenir en molt major recomanació els vassalls granadins i els seus béns⁵³.

51. Cf. R. SALICRÚ, *Documents...*, doc. 391.

52. *Ibidem*, doc. 398.

53. *Ibidem*, doc. 412.

CLOENDA

Aquests darrers episodis posen de manifest una clara mutació de les actituds dels monarques i de les autoritats granadines envers les accions piràtiques genoveses comeses sota llur jurisdicció o amb efectes en ella, que s'aprecia, almenys, des de la segona meitat del segon quart del segle XV. Els genovesos continuen actuant, encara, com per inèrcia, amb la mateixa gosadia que en les dècades anteriors, però ja no hi poden comptar amb la parcialitat que prèviament donaven gairebé per descomptada. La funció arbitral i resolutiva, més que no pas mediadora, que els granadins no tenen cap més remei que exercir quan l'enfrontament catalanogenovès es manifesta a casa seva evoluciona, per tant, amb el temps.

Però no evoluciona pas, òbviament, de manera gratuïta, sinó que aquesta mutació es converteix en un argument més per sostenir la consolidació de les posicions catalanoaragoneses –i, fonamentalment, valencianes– al sultanat nassarita que s'opera al llarg del segle XV. Una consolidació que, a més a més, pot arribar a suggerir un possible relatiu i paral·lel estancament, o fins i tot potser retrocés, de les posicions genoveses a l'interior del regne, si més no si ho jutgem per l'encadenament de dificultats que per als mercaders lligurs es poden detectar a Granada des de l'inici de la dècada dels anys trenta i que, almenys fins a les portes de la guerra final, ja no tenen aturador⁵⁴.

L'evolució de l'arbitratge nassarita pot ser, per tant, un argument i un símptoma més, en la mesura que pot considerar-se una mena de baròmetre que podria reflectir les transformacions de la penetració i de la presència mercantil estrangera a l'interior del regne.

54. La negociació del tractat de 1479 entre Gènova i Granada (R. SALICRÚ, *La embajada...*) en podria ser, a hores d'ara, l'expressió més clara, però és només la culminació d'un seguit de conflictes que comencen a l'inici de la dècada dels anys trenta, quan es produeix la represa de les hostilitats castellanogranadines (R. SALICRÚ I LLUCH, *Génova y Castilla, genoveses y Granada. Política y comercio en el Mediterráneo Occidental en la primera mitad del siglo XV*, dins *Le vie del Mediterraneo. Idee, uomini, oggetti (secoli XI-XVI). Genova, 19-20 aprile 1994*, Gènova, ECIG, 1997, pp. 213-257); que prossegueixen a l'inici de la dècada següent, amb la represàlia que dona lloc a la famosa compera (G. AIRALDI, *Genova e Spagna nel secolo XV: Il 'Liber Damnificatorum in Regno Granate'* (1952), Gènova, Università di Genova, 1966); i que continuen en les dècades posteriors (B. GARÍ, *La advertencia del fin. Génova y el Reino de Granada a mediados del siglo XV*, dins *Presencia italiana en Andalucía. Siglos XIV-XVII. Actas del III Coloquio Hispano-Italiano*, Sevilla, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1989, pp. 179-189), fins arribar a la negociació (R. SALICRÚ, *La embajada...*) i al tractat (G. PISTARINO, B. GARÍ, *Un trattato fra la repubblica di Genova e il regno moresco di Granada sulla fine del Quattrocento*, dins *La Storia dei Genovesi. Atti del convegno di studi sui ceti dirigenti nelle istituzioni della repubblica di Genova. X volume*, [Gènova], [1990], pp. 395-412) de 1479, a la vigília, ja, de la darrera envestida castellana.